

**Javaslat az
Épített örökségünk:Németbánya házai, kerítései, hidasai, kútjai
települési értéktárba történő felvételéhez**

Készítette:
Kiss Albertné

...

..... (aláírás)

...

..... (település, dátum)

(P. H.)

A JAVASLATTEVŐ ADATAI

1. A javaslatot benyújtó személy neve: **Kiss Albertné**
2. A javaslatot benyújtó személy vagy a kapcsolattartó személy adatai:
Név: **Kiss Albertné**
Levelezési cím: **Németbánya, Kossuth utca 39.**
Telefonszám: **89/350-019, 30/290-8333**
E-mail cím: **kberci39@gmail.com**

II.

A NEMZETI ÉRTÉK ADATAI

1. A nemzeti érték megnevezése: **Épített örökségünk: Németbánya házai, kerítései, kútjai, hidasai**
2. A nemzeti érték szakterületenkénti kategóriák szerinti besorolása
 agrár- és élelmiszergazdaság egészség és életmód **épített környezet**
 ipari és műszaki megoldások kulturális örökség sport
 természeti környezet turizmus és vendéglátás
3. A nemzeti érték fellelhetőségének helye
4. Értéktár megnevezése, amelybe a nemzeti érték felvételét kezdeményezik
 települési tájegységi megyei külhoni magyarság
5. A nemzeti érték rövid, szöveges bemutatása, egyedi jellemzőinek és történetének leírása

Németbánya enyhe kanyarokban bővelkedő, egyutcás falu. Házai többé-kevésbé merőlegesek az útra, előttük kisebb-nagyobb virágoskertek találhatóak. A soros udvar szinte minden portára jellemző: utcafrontról kezdődően a lakóház, ennek végébe ragasztva az istálló, a pajta. A kocsiszínt, ólakat, valamint az utóbbi évtizedben „divatba jött” nyári konyhákat a lakóépülettel szemben építik meg.

A népi építészetben csak ritkán beszélhetünk alapozásról, mert ez inkább a színtér rendezését, egyengetését jelentette. A huta munkásainak fából készült házait a 18. században már döngölt falú, tömör falas, 1-2 helyiséges házak váltják fel. Az 19. század közepére megjelennek a fadúcos, tornácos, az udvarral közvetlen érintkező épületek, ezeket a későbbiekben szögletes tartópillérűekké alakítják át. Az oszlopos, kosárvívgörcs, mellvédes, árkádsoros változatokat csak az 1920-as évek elején kezdték építtetni a tehetősebb, főleg Amerikából hazatért emberek. Ezeknek építőanyaga kő, vályogtégla, de előfordul még a pelyvával elegyített döngölt fal is. A falak építéséhez mestert nem hívtak, a döngöléshez csak hozzáértő ember kellett, aki több ház építése közben kellő gyakorlatot szerzett. Az építkezés kalákában folyt. Az agyagkeveréshez, téglavetéshez az asszonyok is jól értettek, s ehhez a Németbánya határában levő agyag kitűnő alapul szolgált. A tetőszerkezethez ácsmestert hívtak, de a zsúpot már az építető és annak barátai rakták fel, menetelesen, dróttal a lécezéshez. A gicsefejet,

vagyis a zsúpkötegek vastagabb végét állították a tetőzet gerincére. A zsúptető hiányosságait ősszel, aratás után javították. 1870 körül hatalmas tűzvész pusztított, majdnem az egész falu leégett. A tűz után összefogtak, a házakat újjáépítették, de ezek és a századelőn épült házak már cseréppel fedett, ún. kontyos tetőt kaptak.

Minden háznál voltak tűzvédelmi szerszámok. Kisebb tüzeknél egy nyeles, pamacszerű eszközt használtak (Feuerwisch), ezzel fröcskölték a vizet a szikrára, az égő szalmacsutakat vaskampóval (Feuerkrampn) tépték szét, hogy legalább a falak ne váljanak a tűz martalékaivá. Nagyobb tüzeknél a kézi hajtású fecskendő (Feuersprizn) a Bittva patakba vagy a kútba eresztették, vagy a lajtos kocsi szolgáltatta a vizet.

Az oromzatok díszítése igen mértéktartó. A Bakonyjácán fellelhető rozettás díszítést itt szinte nem is használták. Az épületek egyetlen díszje az építető nevének kezdőbetűje és az építés éve, leveles koszorúba foglalva. Ezt azonban mindenki igyekezett egyénien csinálni. Az oromzatot hófehérre meszelték, a lábazati részt mészbe kevert fekete porral vagy korommal festették le. A házak állagának megóvására nagy gondot fordítottak. Jeles ünnepek előtt a ledőlt falrészeket tapasztották, s évente legalább kétszer meszelték.

Egy németbányai parasztház a XX. század elejéről

Az utcai homlokzatra nagyobb, dupla ablakot raktak, míg a gádorrol (Kran) nyíló ablakok szimplák és jóval kisebbek voltak. Amíg a füstös konyhát át nem alakították kéményesre, addig a gádorrol több bejárati ajtó nyílt: a kettes konyhaajtó és a szobákba vezető ajtók. A nyílászáró szerkezeteket megavasodott, másra már nem használható tökmagolajjal (Rász-Öl) itatták át. A házak mellfalát (Prustmauä) lyukas, elhasználódott fazekakba ültetett virágokkal, főleg muskátlival, rozmaringgal díszítették. A virágoskerteket vessző-, vagy léckerítés (Gartnzau v. Flektnzau) védte. A szomszédokat egymástól tulajdonképpen a házak hátsó fala választotta el. Az utcafronton lévő magas, tömör deszkakerítés - szekérbejáró-kapuvál -nem engedett betekintést a pitvarra. Csak a kis bejárati kapu enyhített valamelyest ezen a zártságban. A jó szomszédok közösen a telekhatárra furatták a kutat, de előfordult, hogy használata közben nagy perpatvar keletkezett. A ház végéből induló földet csak néhány, élére állított mezsgyékő határolta, talán azért is fordult elő gyakran, hogy a szomszéd a másiktól elszántott egy fordításnyit. A perek egy részét az efféle szomszédháborúk képezték.

A lakóházak alaprajzi tagolódása 3-4 helyiséges, egysoros elrendezésű szoba-konyha-szoba-istálló (Stoj)-pajta (Shäja). A ház lényegét elsősorban tüzelőrendszere és füstelvezetése határozza meg. Németbányán is jól emlékeznek még a kezdetleges tüzelőberendezések mindkét változatára a füstös és szabadkéményes konyhára. A füstös konyhák ekkor még nem lakókonyhák.

A belső nagyobb részt a mesterember építette kemence foglalja el, valamint a hozzáépült üstház és a tűzhely. Mindhárom tüzelőberendezés füstje szabadon áramlott felfelé, majd a mennyezetbe vágott nyíláson át jutott a padlásra. Ez a megoldás tömértelen kellemetlenséggel járt, rossz idő esetén alacsonyan állt benne a füst, és nem lehetett közvetlenül a szobákba lépni. Ezért volt szükséges a gádorrol a szobába vezető külön bejárati ajtó. A füstös konyha kettes, alul-felül nyíló ajtaja szolgált a szellőztetésre. A füstös háznak annyi

haszna azért volt, hogy padlása kitűnő füstölő. Az ilyen konyhával rendelkezők szívesen megfüstölték a szomszéd húsát is, cserébe a másikonál, ahol szabad kémény volt, teregették télen a ruhákat.

A kemence (Pockowá) kenyér- és kalácssütésre, gyümölcsaszalásra szolgált. A családok életében nagy esemény volt a kenyérsütés. Már előző este hozzákezdtek a kovászoláshoz, lisztszitáláshoz. Másnap már kora reggel megkezdték - nagy hasábfákkal - a kemence felfűtését. A gazdaasszony a kemence belső terének elszíneződéséből már tudta, mikor alkalmas a kenyérbevetésre. A szénvonóval (Owákruká) a kemence szélére húzta a még izzó parazsat, s a sütőteret a nedves, nyeles kukoricacsuhéval tisztította meg a fahamutól (Owawisch). A család nagyságától függően 5-7 kenyeret sütöttek. Az elsőnek bevetett kenyérra a gazdaasszony egy kereszt alakú mélyedést vájt, de még az ujját is belenyomta, s Jézus Krisztus nevében (Gottes Jesus Noma) a kenyérsütő lapáttal (Owaschisl) bevetette a kenyereket. Az első volt az ún. „vezérkenyér”, ezt ették meg utoljára, s mikor ez került az asztalra, a háziasszony ebből tudta, hogy újból kenyérsütés elé néz.⁴⁶³

Németbányán kb. 30 évvel ezelőtt tűnt el az utolsó szabadkéményes konyha. Ennél a változatnál a füstöt egy fordított tölcser alakú, téglából rakott, nyitott kémény vezette el. Füst tehát ebben a konyhában is volt, de már hamarabb illant el a nyitott kéményen át, amit nagyszerűen fel lehetett használni húsfüstölésre, tárolásra. Ez a konyha sem tudta tehát betölteni a lakókonyha funkcióját, füstös-kormos volta miatt berendezése is igen gyér volt. A bejárathoz közelebb eső részben legfeljebb vizespad (Wassapank) állt, felül tiszta vizes, alul moslékosdézásával. A tartós élelmiszereket a vaklikban (Plintfenstá) tárolták. Ha volt, itt kapott helyet a „Truhá”, az egyszerű, gyalult deszkából készült, felhajtható tetős láda, melyben a szennyes ruhákat gyűjtötték.

Szinte féltett kincs volt az első szoba vagy Fédristumm. Berendezése hivalkodóbb, szebb, drágább, mint a lakószobáé, de funkciójukat tekintve megegyezett a lakószobáéval. Tüzelőberendezése nem volt, mivel szinte sohasem használták, kivéve ritkán látott rokon vagy igen becses látogató fogadására. Fő helyen, egyik ablakközeli sarokban állott a díszesebb, faragott sarokpad (Eckpank), előtte nagy tölgyfa asztal, székekkel. Felette a gerendán porcelán ernyős, gyöngyökkel ékesített lámpa lógott díszes láncokon. A két ablak közé tették általában a fiókos szekrényt, subládot, rajta kaptak helyet az állítható tükrök, szentképek, búcsúkból vagy egyéb kegyhelyekről hozott naív szentek, szobrocskák. Föléje került a tiktakos óra, mely a 900-as évek elején szinte minden házban megtalálható, hisz mint elmondották, nem volt drága.

A szomszédos szabad falon egy vonalban állt a két vagy több ágy, magasra vetett dunnákkal (Tuhät). Itt a friss fosztásból készült, de használaton kívüli ágyneműket tartották, kereskedésekben vásárolt, koszorúmintás terítőkkal (Pett-tujh) letakarva. Ha volt kanapé (Kanapet), az is itt kapott helyet. A halottat is itt ravatalozták fel, de nem az ágyban, mint a legtöbb falusi házban. Két székre deszkát tettek, arra egy ritkán töltött, keskenyebb szalmazsákot, majd lepedőt, erre fektették a halottat. Éjfélig az asszonyok virrasztottak, utána a férfiak. A torra egyszerű étket készítettek: tejfeles sós túrót, hozzá bort kínáltak.

A lakószoba mai méreteket tekintve igen nagy, 5x5, 5x6-os volt. Ha belegondolunk, hogy sokszor 3 generáció, 8-10 ember élt itt együtt, már nem is tűnik olyan nagynak. Az együttélés legfőbb oka a világítással, tüzelővel való takarékoság. Az elkülönülésre még a rendkívüli események sem adtak módot. A gyermekágyas asszony, az újszülött is ugyanebben a lakótérben élte át a nagy eseményt, s a váratlanul érkező közeli rokon is a földre vetett

zsúpszalmán kapott éjjeli szállást. A betegre sem voltak különösebb tekintettel: ugyanúgy dohányoztak, köpködtek, mint máskor, élték a nagy családok zajos életét. Sőt, az előbb említett események gyakoribb házalásra, beszélgetésekre, tanácsadásokra adtak alkalmat.

Élet a házban

A családok életében fellelhető tekintélyelv a bútorok elrendezésében is érvényesült. A feleséggel közös (1 m széles!) ágy a főhelyen, az istállóval szomszédos fal mellett állt. Itt volt az istállóra nyíló lesőablak, a családfőgazda feladata volt ugyanis az éjjel nyugtalankodó állatokat figyelni.

Az elsőszülött fiú maradt rendszerint a szülőkkel, a ház örököse is ő lett. Ide hozta a feleségét is. A hozományba kapott monogramos menyecskeágy került - mint „másodágy” - a főágy után. Felette lógott a díszítetlen ruhatartó rúd, a tiszta, bár hétköznap használt viselőruhákkal. (Az este levetett holmik a bejárati ajtó mögötti fafogásra kerültek.)

A gyerekek a tűzhely mellett kettesével aludtak, de ha bő volt a gyermekáldás, szükség volt a kerek tolóágyra (Schupetli), melyet napközben, ágyneművel együtt a másodágy alá toltak. A nagyszülők, vagy a családdal élő oldalági rokonok a bejárati ajtó mellett húzódtak meg. Nagy családoknál ismert volt a padágy is (Pankpett), mely nappal ülőalkalmatosság, éjjelre pedig egy mozdulattal fekvőhellyé alakítható. A bölcső (Wienk) mindig az anya ágya mellett állott. A pólyás gyermeket éjjelre az oldaltámlákhoz erősítették, hogy az anya éjjel nyugodtan ringathassa a hozzákötött hevederrel.

Németbányán is jellemző volt a sarkos elrendezési mód, mint a legtöbb bakonyi német településen. Ez azt jelenti, hogy rendszerint egy ablak közeli sarokba tették a sarokpadot, eléje az étkezőasztalt székekkel. A fentebb említett tekintélyelv rangsort parancsolt az étkezési ülésrendnél is. Ezt a szigorú rendet a tulajdon alakította ki, vagyis az, hogy az adott időben ki birtokolta a házat. A főhely itt is a gazdáé volt, mellette a feleség, majd a házas gyermek. A legalárendeltebb szerepe az ifjú menyecskének volt, pedig igyekezett, hogy anyósát magára ne haragítsa, túrt, hallgatott a vagyon reményében. A kisgyermek állítható székét (Kinderstoj) csak étkezéskor húzták az asztalhoz.

Kedvelt bútordarab volt a gyalogszék vagy Stöllel, amit házilag készítettek, a sámlit (Stokel) keményfából, a fonószéket kukoricafosztásból. A lakószobában is a két ablak között kap helyet a fiókos szekrény, rajta bögrék, szentképek, szobrok s a második világháború után megjelenő állóvekker. A bútorokat a szegényebbek vásárban vették, de ezek gyenge minőségűek voltak. A tehetősebbek asztalosokkal dolgoztattak. Az első, akire még vissza tudtak emlékezni, egy Straub nevű asztalosmester. Foglalkozása több mint 100 évvel ezelőtt annyira ritka volt, hogy még leszármazottait is, és a háza mellett Iharkútra vezető gyalogutat is mesterségét jelölő ragadványnévvel jelölték (Tischler Pauli, Tischler-hojn). Szétszedhető szekrényeket, bölcst, székeket készített. A szekrényeket aztán a lakószobában szerelte össze, vaskossága, súlya miatt egyben szállítani nem is lehetett volna. Ezeket a tölgyből, cseresznyéből, kőrisből, gőzölt bükkből készült keményfa bútorokat festették, lakkozták, a furnírozást kizárta a földes szoba.

A „Hintristumban” (hátsó szoba) már beérték egyszerűbb, famintára festett flóderos bútorokkal. Egyszerűek, szinte dísztelenek voltak, legfeljebb az ágy és asztal lábát, a padok támláját díszítették az ún. cifrázógyaluval. Ritka volt a figurális díszítés, de bölcsökön, padokon virág- és levélmintákat is alkalmaztak, kedvelt figura a madár is. A lakószoba

fehérre meszelt falán kaptak helyet a vásárban vett nyomatok, reprodukciók, az utolsó évtizedekben elszaporodtak a fényképek, amatőr fotók. A lakószoba kedvelt díszítőelemei közé tartoztak a színes cserépedények, melyeknek legtöbb darabja a városlódi kerámiagyárból való. Az ott dolgozó fazekasok feleségei kereskedtek, házaltak velük csekély haszon reményében.

Világítóeszközök:

A legkezdetlegesebb világítóeszköz a mécses (Metschl) volt. Özfaggyút vagy megavasodott tőkmagolajat égettek benne. A faggyúval égő mécs nyitott, kanócként viseltes pargetszoknyák szegélyét állították bele. A zárt mécs üvegből készült, csak a kanóc számára volt kicsi nyílás. Bakonyjákóról, a Scheller-féle olajütőből szerezték be az olajat, de világításra csak az avasat használták. Gyertyát, petróleumlámpát csak igen tisztos vendég számára gyújtottak. Módos embernek számított az, aki egyszerre 2 dl-nél több „petrót” vett a boltban. A gazdaágy melletti ablakban - ahonnan az istállóba lehetett átkukucsálni - a szögletes, ún. laterna állt. Üvegborítású volt és benne gyertya égett. Ez a takarékos világítóeszköz - mely a lakószobát és az istállót egyszerre megvilágította - igen gyér fényt adott. A drága luszterlámpa csak a tisztaszoba díszje volt. Villany fénye csak 1960 óta ragyogja be egységesen az egész falut.

Fűtés:

A lakószobát rakott tűzhely melegítette be, melynek füstjét eleinte a füstös vagy szabad kéményes konyhába vezették, később a rakott kéményen keresztül illant el. A reggeli fűtés az asszonyok dolga, bár egy férjcsúfoló nóta (nyers fordításban) azt mondja, hogy „aki szép feleséget akar, az fűtsön be maga, és az legyen neki a reggelije”. A tűz egész nap ki nem aludhatott, kukoricacsutával, rőzsével táplálták. Az erdő annak is megteremte a tűzrevalót, aki nem tudta megfizetni. A melegre nagyon vigyáztak, csak akkor szellőztettek, ha nagyon szükséges volt.

A kerítések kezdetben vesszőfonással készültek, később léckerítés váltotta fel. A kovácsok háza előtt gyönyörű mintájú kovácsoltvas kerítés pompázott. Drót és vaskerítés is gyakori volt. Nem minden házhoz tartozott kút. A jó szomszédok közösen fúrattak kutat a telekhatárra. Betongyűrűben végződött a föld felszíne fölött és cserepes teteje is volt. Arra ügyeltek, hogy az árnyékszéktől és a hidastól (disznóól) messze essen.

6. Indoklás az értéktárba történő felvétel mellett

Németbánya múltjának tanúi az épített környezet, a lakóházak. Ha az 1987-ben a lakóházakról készült sorozatot, valamint a napjainkban készültekkel összehasonlítjuk, láthatjuk, hogy a 30 év alatt mekkorát változott az épített környezet, és azóta is folyton alakul. Képekben és dokumentumokban meg kell őrizni az épületeket, mert nap mint nap tűnnek el a több mint 100 éves házak a föld színéről. (Összedőlnek vagy lebontják őket. 2015-ben dőlt össze a Drexler kocsmához tartozó pajta, és 2016-ban bontották le a régebbi, domboldalon álló Drexler kocsmát)

Lebontott, eltűnt épületek

Idős Noszlopy József háza Kossuth u.

Rujzam József háza (a falu utolsó háza

Mindkettőt 1978 után bontották le.

A régi Drexler kocsma és Fasching István háza 2016-ban tűnt el végleg

7. A nemzeti értékkel kapcsolatos információt megjelenítő források listája (bibliográfia, honlapok, multimédiás források)

Kiss Albertné: Adalékok Németbánya néprajzához (Hudi József Németbánya története Veszprém 2003.) (205.oldaltól 2013.-ig)

8. A nemzeti érték hivatalos weboldalának címe: www.nemetbanya.hu

III. MELLÉKLETEK

1. Az értéktárba felvételre javasolt nemzeti érték fényképe vagy audiovizuális-dokumentációja: **Boltíves, kosárvégbés, mellvédés házak**

Noszlopy József/ Berhidai Péter háza

Venczel Ferencné/ Heim Bojta István háza

Weibl Vendel / Hellebradnt Jenőné háza

Somkuti Andrásné háza

Lőrincz Géza házát is már lebontották.

Helyébe „Fachwerk” utánzatú ház épült

A négyzetes oszlopfőjű házat átalakította Tanka Tamás kosárvégbővéssé.,

Gaschler János,
Csonka László,
jelenleg Dr. Joó
Beatrix háza

A ház nagy átalakuláson ment keresztül.

Szépen karban tartva ma nyaraló....

Noszlopy János kovács háza és az általa készített kerítés

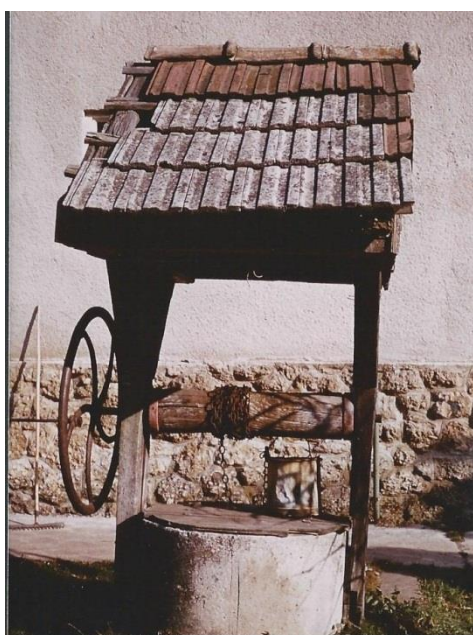

A mindenkori TANÍTÓ-HÁZ 1965-ben

Épült 1908-ban.

És amilyen változáson 50 év alatt átment.

A németbányai iskola bekörzetesítése óta a Kiss tanító házaspár tulajdona (Kiss Albert és Holeczky Éva)

Kutak (és egy régi, helyreállított, földbe vájt pince Papp Attila portáján)

(Alul a zuhatagkút a Sraub kocsma udvarán)

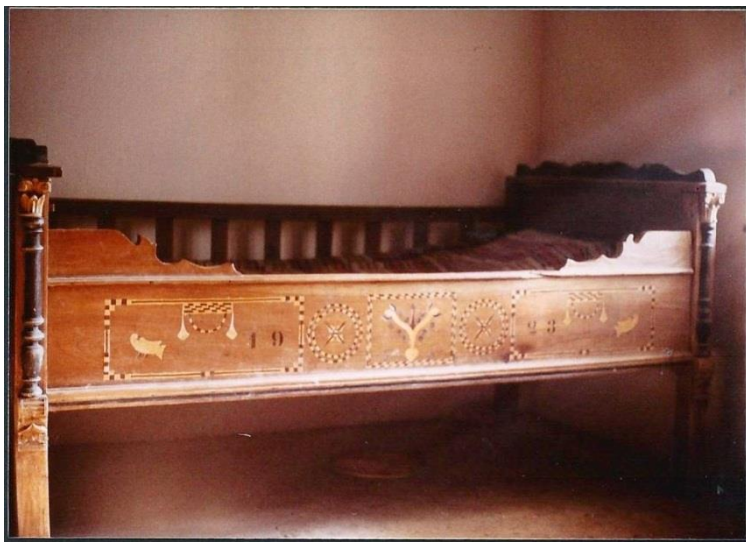

A Straub kocsmá udvarán álló egykori jégverem maradványai

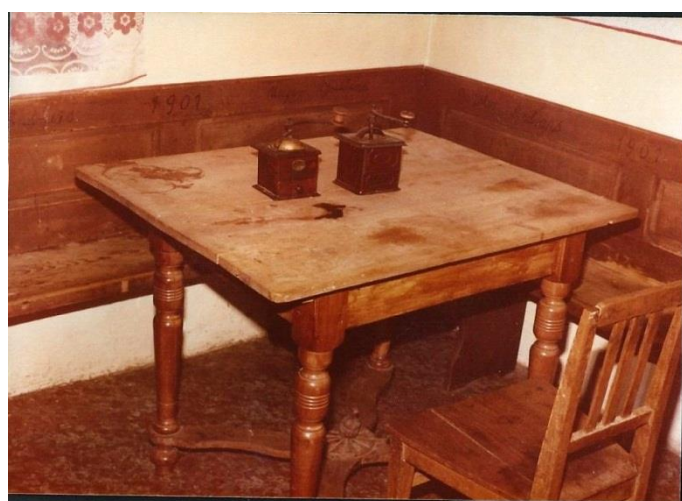
A Straub kocsmá udvarán állt egykori hidas (disznóól) sincs már meg

Intarziás menyecskeágyak 1923-ból és 1940-ből (Rujzam János családja)

Intarziás és festett madaras sarokpadok (Plechinger család)

Padágy (Bankbett) (Somkuti család)

és sarokpad asztallal (Plechinger Ferenc cs.)

A NÉMETBÁNYAI TŰZOLTÓ KOCSI (FEUERWEHRSPRITZN)

A tűzoltókocsi a múlt század harmincas éveitől kezdve a kitelepülési kereszt mellett álló tűzoltó szertárban állt. Önkéntes tűzoltók kezelték. A szertárat kb. 1985-ben lebontották rossz állaga miatt, a kocsit a MÉH.-be akarták vinni. A Kiss tanító házaspár mentette meg az ócskavas teleptől, felújította és még vagy 20 évig a tanító lak udvarán állt, amíg végleg tönkre nem ment.

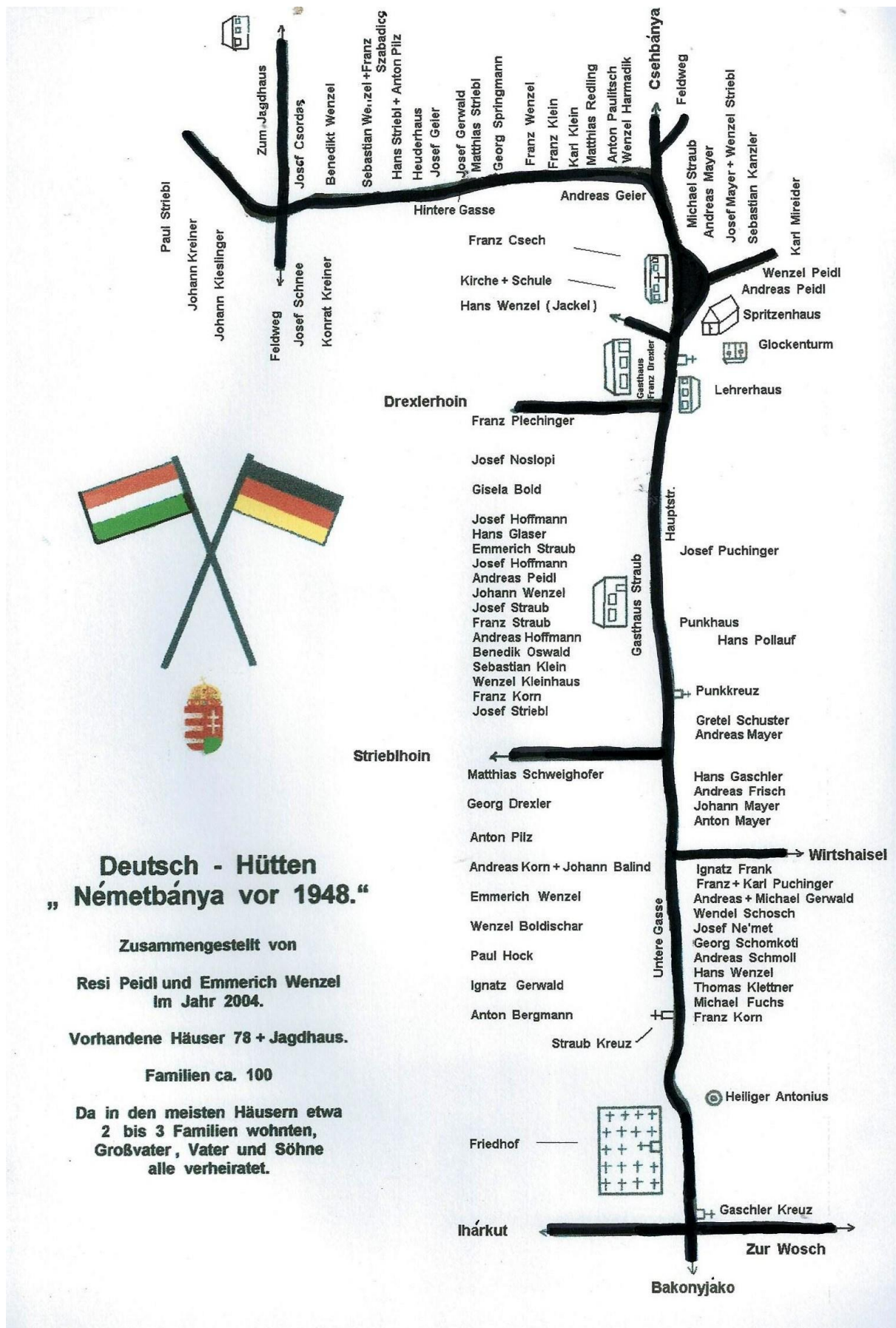
A bakonyi német népi építészet stílusjegyei feltűnnek az új házakon is. Eddy Deraedt belga tulajdonos háza (2010)

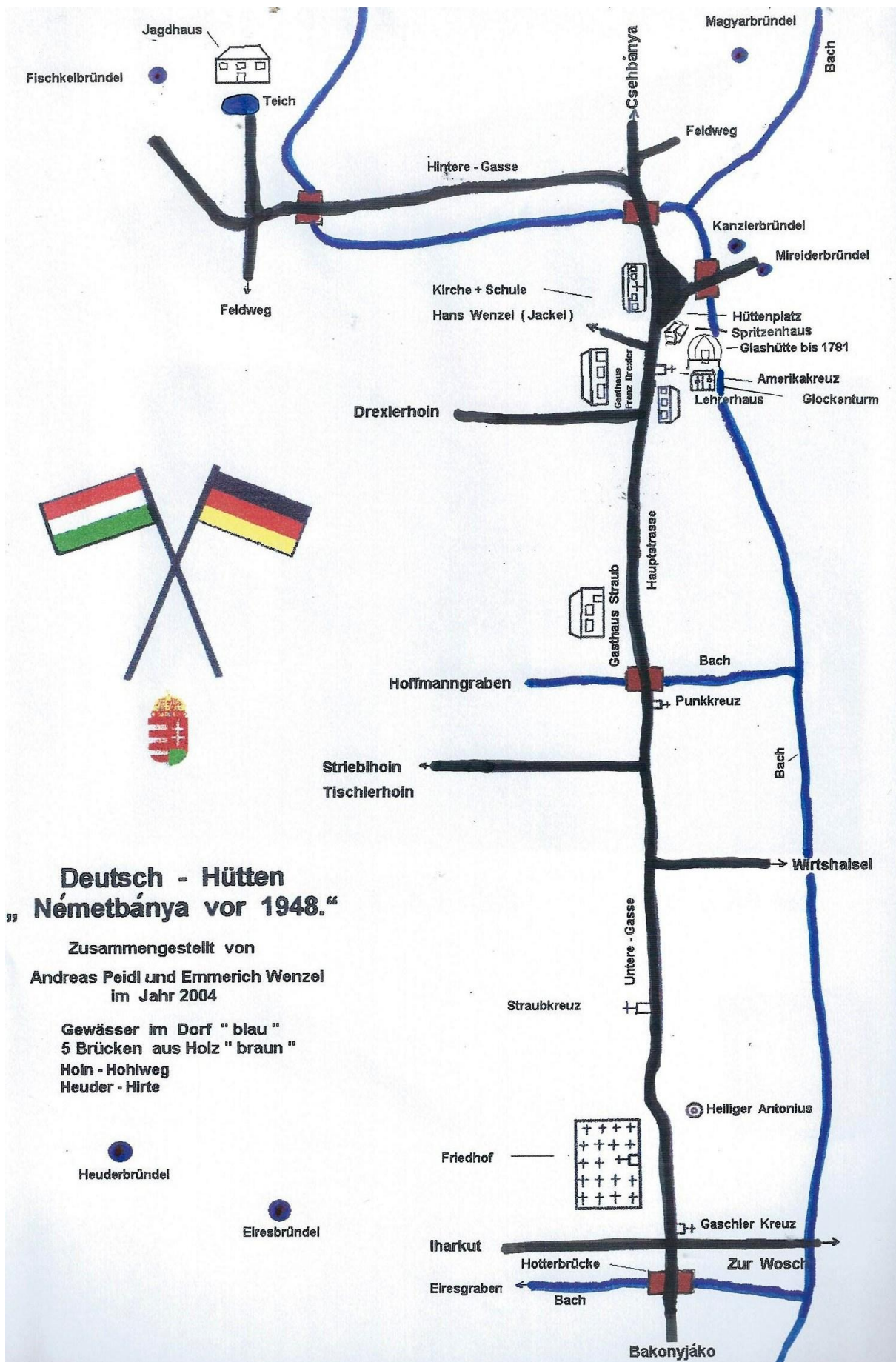
A német Todte család tulajdona 1993-ban épült

Papp Attila 2015-ben épült négyzetes oszlopfős mellvédes háza.(Kossuth u. 48)

Németbánya házainak elhelyezkedése 1948 (a kitelepítés) előtt

99 **Deutsch - Hütten
Németbánya vor 1948.**

Zusammengestellt von
Andreas Peidl und Emmerich Wenzel
im Jahr 2004

Gewässer im Dorf "blau"
5 Brücken aus Holz "braun"
Hoin - Hohlweg
Heuder - Hirte

Vizek, hidak mélyutak. 2004-ben összeállította: Peidl András és Emmerich Wenzel

- A Htv. 1. § (1) bekezdés j) pontjának való megfelelést valószínűsítő dokumentumok, támogató és ajánló levelek (Mellékletben)
3. A javaslatához csatolt saját készítésű fényképek és filmek felhasználására vonatkozó hozzájáruló nyilatkozat (Mellékletben Kiss Albertnéől)

NYILATKOZAT

a helyi érték felhasználásáról

Alulírott engedélyezem, hogy az általam **a Németbányai házairól kerítéseiről, kútjairól készített** fényképeket a Németbányai Értéktár Bizottság korlátlanul, bármikor térítés- és díjmentesen felhasználhassa és nyilvánosságra tegye a helyi értékek adminisztrációja, archiválása dokumentálása és népszerűsítése érdekében.

Kelt Németbánya, 2016 december 15.

.....
Név

Kiss Albertné

Németbánya, Kossuth Lajos utca 39

Tel:89-350-019